

**Анатолій Колот,
Оксана Кравчук**

ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА: РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

Розглянуто теоретичні аспекти сутності, наслідки формування та розвитку двох феноменів сучасності – індивідуалізації особистості, а також формування індивідуалізованого суспільства. Проведене дослідження переконує у тому, що суспільне життя за умов індивідуалізації наповнене не лише можливостями самореалізації, утвердженням пріоритетності інтересів особистості, а й суперечностями, неочікуваними наслідками, асиметріями, які оточують "індивідуалів". Зворотний бік тренду, яким є індивідуалізація у нинішньому форматі, – брак стабільності, передбачуваності, стійкості стану членів соціуму, зниження масштабів залучення економічно активного населення до колективної взаємодії, ерозія культури солідарності, "атомізація" людини через втрату звичних, традиційних у минулому соціальних зв'язків.

Стаття містить авторський концепт подолання "негативного", неприродного індивідуалізму. Вкрай продуктивною може стати ідея, згідно з якою протилежність між індивідуалізмом і колективізмом, індивідом і суспільством, свободою і соціалізацією можна подолати, але не за усунення того чи іншого елемента, або приниження значення чи ігнорування потреби його розвитку. Включення протилежних явищ і процесів у сучасні, більш місткі, комплексні ментальні схеми дозволяє опрацювати ефективні, суспільно значущі проекти стійкого економічного і соціального розвитку.

Ключові слова: індивідуалізація особистості, індивідуалізоване суспільство, свобода особистості, соціалізація, "негативний" індивідуалізм.

JEL: M140.

Проблематика майбутнього набуває нині доленосного значення. Це пов'язано з тим, що сучасна цивілізація дедалі швидше рухається у споживацький глухий кут, набуває асиметричного соціально-економічного формату, інтенсивно втрачає морально-духовні цінності та чимраз більше демонструє зростання без розвитку. Філософське осмислення зазначеного кола питань, формування реальних програм виходу з глухого кута – чи не основне завдання наукової спільноти.

Задля вирішення глобальних проблем, які інтенсивно накопичуються, необхідно усвідомити сучасні тренди та доміанти суспільного поступу, причини асиметрій існуючого формату суспільного та економічного

Колот Анатолій Михайлович (kolot@kneu.kiev.ua) д-р екон. наук, проф.; проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці.

Кравчук Оксана Іванівна (kravchuk_ok@yahoo.com) канд. екон. наук; доцент ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана".

© А.Колот, О.Кравчук, 2014

устрою, з'ясувати, яким насправді є світ самих людей, та опрацювати "дорожню карту" виходу на траєкторію сталого розвитку. Отже, майбутнє необхідно розбудовувати, воно не з'явиться саме по собі.

Маємо констатувати, що представники різних напрямів наук (економічних, соціологічних, філософських та ін.) переконливо довели, а практика соціального розвитку підтверджує, що *серед трендів еволюції світу*, що розглядається (світу людей), дедалі помітнішим і таким, що прогресує, є *індивідуалізація, самоідентифікація особистостей, яка згодом обумовила формування так званого індивідуалізованого суспільства*. Ще до завершення ХХ століття нагромадилося достатньо сигналів для висновку: асиметрії у царині індивідуального та суспільного поступу, подальша розбудова індивідуалізованого суспільства у форматі, що домінує – це складові сучасних викликів сталому соціально-економічному розвитку. Подальший перебіг подій на полі суспільного устрою та функціонування соціосистем дав змогу переконатись у правоті зазначеного наукового діагнозу та висвітлив нагальну потребу пошуку нового формату відносин у системі "людина – природа", "людина – суспільство", "індивідуалізація – соціалізація", "людина – соціально-трудова сфера" та пошуку нових способів оптимізації суспільних відносин. У розвиток попередньої тези акцентуємо увагу на тому, що індивідуалізація особистості, формування індивідуалізованого суспільства – глобальні тренди, які за глибиною і масштабами соціальних трансформацій претендують на статус загальноцивілізаційних. Вони охоплюють зміни в основних складових життєустрою людини й суспільства, формуванні та функціонуванні нової багатовимірної тканини суспільних відносин, у системі пріоритетів та ієрархії цінностей.

Методологічний формат дослідження

Спробуємо поглянути на цю проблематику, з одного боку, із загальнофілософських позицій, а з іншого – крізь призму викликів, проблем, які постають перед соціально-трудовою сферою за умов індивідуалізації, яка, охоплюючи чимраз більше представників соціуму, прогресує та змінює обличчя суспільства і впливає на всі складові світу як економічного, так і позаекономічного.

Перш за все зауважимо, що ідеологічним підґрунтям індивідуалізації у найбільш широкому її розумінні є ліберальні концепції та теорії. Розвиток ліберальної економічної думки має тривалу історію і бере свій початок від ідей лібералізму, опрацьованих і розвинених у працях засновників класичної політичної економії. Особливого визнання та популярності лібералізм отримав у другій половині ХХ століття, набувши статусу своєї *метаідеології*. Саме у цей період ліберальні принципи і практики стали альфою і омегою теоретичних дискусій та ідеологічних баталій (Проценко, Лісовий, 2009. С. IX). Лібералізм початку ХХІ століття – це потужний напрям світової економічної думки, що в цілому розвивається у межах неокласичної економічної традиції, захищаючи принципи економічної свободи, індивідуалізації особистості, розвитку приватної власності, рівноважного розвитку економічної системи та вільної конкуренції. Аналіз

літературних джерел свідчить, що до проблематики природи, змістових характеристик та наслідків індивідуалізації особистості й формування індивідуалізованих суспільств звертається дедалі більше як зарубіжних, так і українських дослідників. При цьому діапазон суджень щодо згаданого ранише феномену сьогодення був і залишається строкатим і таким, що не сприяє формуванню сучасного світогляду і переконань щодо достеменної ролі та наслідків індивідуалізації в найширшому її розумінні.

Досліджуючи заявлену проблематику, маємо перш за все звернутися до такої тонкої матерії, як діалектика особистого (індивідуального) і суспільного, взаємозв'язку і взаємообувленості особистих і суспільних інтересів та цінностей. Ліберальні концепції й теорії стверджують, що не треба турбуватися про суспільні інтереси, оскільки насправді ми про них мало знаємо і не розуміємо, можемо прагнути ліпшого, а досягати ще гіршого. Звідси висновок: необхідно турбуватися тільки про індивідуальні інтереси, а це шлях до реалізації суспільного інтересу¹.

У доповіді Римського клубу "Перша глобальна революція" читаємо: "...оскільки кожна людина в біологічному плані й соціальному плані унікальна, основну увагу варто приділити саме індивідуальним цінностям. "Колективні" цінності дуже часто нав'язуються людьми, що мають владу і бажують за будь-яку ціну утвердити свої уявлення, цілком ігноруючи чужі принципи і намагаючись навіть заборонити їх. "Колективні" цінності можна брати до уваги лише в тому разі, коли суспільство насправді вільне і має високий рівень культури" (Кинг, Шнайдер, 1991. С. 300–301).

Розглядаючи сутнісні характеристики поняття індивідуалізація особистості, не можемо не звернути увагу на відмінності щодо визначень у цій царині, які мають місце, з одного боку, у філософській, а з іншого боку, у економічній літературі. Так, у філософській літературі індивідуалізація людини розглядається здебільш як явище, процес суттєвого послаблення її залежності від певного соціального середовища, соціальної групи, від інших зовнішніх або суспільних детермінантів. Індивідуалізація, зазначає філософ Г. Ділігенський, являє собою більший рівень автономії індивіду, його свободи (Дилигенский, 1990. С. 39).

В економічній літературі індивідуалізація розглядається як у контексті зростаючої автономії індивідів, так і урізноманітнення характеристик людини, які формують її людський і соціальний капітал, обумовлюють відмінності в мотиваційних настановах. Отже, йдеться як про автономізацію індивідів, так і збільшення знаннєвого, компетентнісного багатства, персоніфікованих характеристик, а саме якостей, можливостей, здатностей конкретної людини.

¹ Нові можливості теоретико-методологічного характеру, що дозволяють з'ясувати достеменно роль і співвідношення індивідуальних та групових, суспільних потреб і інтересів, відкриваються в межах відносно нового, перспективного напрямку наукових досліджень, який отримав назву економічна соціодинаміка. Ця проблематика потребує окремого ґрунтовного аналізу, до якого автори мають намір повернутися в одній з наступних публікацій.

Індивідуалізм у традиційному розумінні, як зазначає Луї Дюмон, розглядає індивіда як істоту духовну, незалежну, самостійну, а також по суті несуспільну (Дюмон, 1997. С.72). Справедливим є зауваженням, що "методологічний індивідуалізм, або атомізм, визначає суспільні та колективні дії похідними від незалежних індивідуальних дій" (Базилевич, Гражевська, 2004. С. 1007). Нобелівський лауреат Ф.Хайек зауважує, що "основною рисою індивідуалізму є повага до особистості як такої, тобто визнання абсолютного суверенітету поглядів і схильностей людини у сфері її життєдіяльності, хоч якою б специфічною вона була, і переконання у тому, що кожна людина має розвивати притаманні їй здібності" (Хайек, 1992. С. 18). М.Блауг у своїй "Методології економічної науки" зазначає, що на противагу "методологічному холізму" – погляду, за якого суспільні теорії мають ґрунтуватися на поведінці груп індивідів, узятих разом, методологічний індивідуалізм – система поглядів, згідно з якою суспільні теорії мають базуватися на поведінці індивідів (Блауг, 2004. С. 374, 100). Методологічний індивідуалізм спирається на те, що пояснення економічних, політичних і соціальних явищ стають адекватними лише тоді, коли вони ґрунтуються на переконаннях, установках та рішеннях індивідів.

Слід акцентувати увагу на тому, що індивідуалізація особистості не є феноменом останніх десятиліть чи навіть останнього століття. Неупереджений науковий аналіз свідчить, що в останні три-чотири століття західна цивілізація була і залишається під впливом ідеології індивідуалізму, пріоритету свободи індивіда над колективними і державними інтересами та цілями.

Розглядаючи розвиток теорії, а особливо практики індивідуалізму в історичному контексті, наголошуємо на тому, що у давньому світі життєдіяльність індивідів була підпорядкована загальним (колективним) інтересам соціуму. Колективність, колективізм в історичному вимірі є первісними проявами соціальності, а колективна форма життєдіяльності невід'ємна від суспільного розвитку. Звертаємо увагу на те, що первісний колектив і суспільство свого часу збігались. Цей збіг було і територіальним (спільне поселення і проживання на певній території), і діяльнісним (спільна праця задля задоволення найнеобхідніших потреб), і культурним (ідентифікаційне засвоєння єдиних норм, ідеалів, цінностей).

Для цього світу характерною була і значна залежність індивіда від родини. Згідно з висновками багатьох авторитетних соціологів і політологів, суспільство того часу нав'язувало своїм членам систему колективних вимог, цілу низку суворих ритуалів, які навряд чи під силу сучасній людині (Baudoin, 1999. P. 128). Так, у Давній Греції людина існувала в основному за допомогою держави і для держави, а значущість суспільного життя була на передньому плані. Згодом розпочинаються процеси відособлення індивідів від полісу та поступове віддалення їх від суспільних проблем як цілого. Результати цього відособлення були суперечливі, оскільки, з одного боку, індивід звільнявся від прямих обов'язків та ритуалів, вимог, що їх продукує суспільство, а з іншого – цей самий індивід став зазнавати групових і класових обмежень. За висновками відомого

філософа М.Бердяєва, на етапі раннього феодалізму людина все ще перебувала в умовах корпорації, у певному суцільному просторі, в якому вона ще не відчувала себе ізольованим атомом, була органічною часткою цілого. Такий стан речей, на думку М. Бердяєва, припинив своє існування в період сучасної історії (Бердяєв, 1990. С. 125).

В епоху становлення капіталістичної системи господарювання індивідуалізація людини як феномен послаблення її залежності від соціального середовища і соціальних груп, від інших зовнішніх або суспільних детермінантів набуває інтенсивного розвитку. І в теорії, і на практиці індивідуалізація розглядається як вищий рівень автономії індивіда, його свободи. Теоретичним, ідеологічним підґрунтям індивідуалізації як суспільного явища стають ліберальні теорії про людину, яка творить саму себе ("self-made man"). Self-made man як феномен нового, капіталістичного часу не перебуває в жорстких лещатах суспільних обставин та має більшу свободу для вияву свого "Я".

Реальність є такою, що умови сьогодення продовжують інтенсифікувати становлення нового типу особистості. Ідеться про те, що в суспільстві кінця XX – початку XXI століття соціальна пріоритетність належить вже не групам, партіям, класам, а персоніфікованим, автономізованим, індивідуалізованим особистостям.

Наголошуємо на тому, що сучасна людина дедалі більше перестає бути рольовим втіленням конкретних соціальних статусних груп. Водночас у ході трансформації суспільства, яка набула небаченої інтенсивності в останні десятиріччя минулого століття та відбувається й дотепер, глибоких змін зазнає особистісна компонента сучасної людини. Визнаний авторитет світової соціологічної науки О. Тоффлер зазначає: "Було б нерозумно думати, що фундаментально змінювані матеріальні умови життя не зачіпають особистості, або, точніше, соціального характеру. Змінюючи глибинні структури суспільства, ми також змінюємо людей" (Тоффлер, 1990. С. 601).

Трансформація особистісної компоненти сучасної людини означає, що на зміну "людині невиразній", "такій як усі" приходиться особистість з "обличчям незагального виразу", а з власним, автономізованим "Я". "Суперіндустріалізм вимагає і створює, – за словами О. Тоффлера, – не стандартну "масову людину", а людину, яка відрізняється від інших, індивідуалів, а не роботів" (Тоффлер, 1997. С. 241). Слід акцентувати увагу й на тому, що за сучасних умов різко знижується залежність особистісної компоненти людини від природжених статусних характеристик – класового стану, місця проживання, етнічності, статі, конфесії тощо. Водночас різко зростає значущість особисто набутих якісних характеристик – освіти, навичок, досвіду, життєвої позиції, мотиваційних настанов, особистісних компетенцій.

Сучасна персоніфікована, індивідуалізована особистість дедалі менше, як уже зазначалося, ідентифікується з певними соціальними групами та є дедалі більше самостійною, самобутньою в поведінці, мисленні, способі життя. Автономізація, індивідуалізація особистості безпосередньо пов'язані з такими феноменами та життєвими характеристиками, як суве-

ренізація, зростаюча свобода, незалежність, самодостатність, самовідповідальність.

Підкреслимо, що з розвитком феномену індивідуалізації особистості паралельно розвивається інший феномен, а саме – розширення сфери індивідуального вибору. Сутність останнього виявляється в тому, що потенційно значно доступнішим стає те, що створене як природою, так і людьми, які до того ж належать до різних суспільств, культур, епох. Складовою розширення сфери індивідуального вибору стають нові можливості щодо визначення місця проживання, навчання, роботи. Це не може не збагачувати життя, об'єднуючи потенціал індивідуального вибору та індивідуалізації особистості. Безумовним плюсом індивідуалізації є зростаюча свобода, послаблення соціального контролю, уникнення жорстких групових нормативів поведінки, більш висока загальна інноваційність поведінки. Утвердження нової, індивідуалізованої особистості не могло не вплинути на зміст взаємин у системі "людина – суспільство". Так, коли на авансцену виходить індивідуалізована, персоніфікована особистість, саме остання утверджується на головну роль замість племені, групи, нації.

Водночас наголошуємо на тому, що суспільне життя за умов індивідуалізації особистості наповнене не тільки можливостями самореалізації, утвердженням пріоритетності інтересів особистості, а й суперечностями, парадоксами, неочікуваними наслідками, асиметріями, які оточують "індивідуалів". Визначаючи тріумф індивідуалізації у новітній історії, який "підживлюється" ліберальними теоріями та механізмами і відносинами ринкової економіки, наголошуємо, що й на цьому етапі індивідуалізація не має бути абсолютною та всеосяжною. Більше того, теорією доведено та підтверджується практикою, що автономізація й індивідуалізація людини працюють на людський і соціальний розвиток лише за умови додержання розумних меж у цій царині. Як би не цінувала людина свою незалежність, свободу, вона відчуває потребу належати до певної спільноти, брати участь у реалізації тих чи інших колективних (спільних) проєктів, бути суб'єктом колективної взаємодії. Наполягаємо на тому, що подолання обмежень, що їх накладає на людину належність до групових, класових, кастових спільнот, від віджитих норм і традицій, як і тотальне підпорядкування інститутам держави, не означає зникання суспільства як інституту з життєдіяльності індивідів, певного їх відсторонення від суспільного життя та нехтування суспільними цінностями.

За наявного позитиву, досягнутого людством на шляху завоювання свобод, автономізації й індивідуалізації людини, не можемо не зважати на потенційні та реальні втрати для конкретної людини й суспільства загалом від надмірного розриву зв'язків між членами соціуму, соціальними інститутами. За всіх свобод, досягнутих соціумом за тривалий період, має залишатися широкий соціальний простір, за межі якого виходити недоцільно, оскільки це неминуче зашкодить людському й соціальному розвитку. Маємо сприймати за аксіому, що існує чимало проблем, які можна розв'язати лише за колективної взаємодії, використання потенціалу спільних інтересів та спільних дій.

Індивідуалізоване суспільство – це суспільство, в якому безумовний примат належить індивідуальним цінностям; це якщо й не антипод, то певна протилежність суспільству колективних цінностей. В індивідуалізованому суспільстві втрачають традиційне значення солідарність, колективна соціалізація; відбувається процес атомізації суспільства. З. Бауман у монографії, яка дістала світове визнання, індивідуалізацію розглядає як заперечення форм соціальності (Бауман, 2002). При цьому автор виокремлює три основні ознаки індивідуалізованого суспільства:

- втрата людиною контролю над більшістю значущих соціальних процесів;
- зростаюча у зв'язку з цим невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед неконтрольованими змінами;
- прагнення людини відмовитись від досягнення перспективних цілей заради одержання негайних результатів, що в остаточному підсумку дезінтегрує як соціальне, так і індивідуальне життя.

І вітчизняна, й іноземна практика переконують у тому, що зворотною стороною медалі – зростаючої індивідуалізації в її нинішньому форматі – є зниження ролі колективних цінностей, ерозія культури солідарності, масові вияви соціальної роз'єднаності, зниження потенціалу колективізму. Звернімо увагу на так званий парадокс Дж. Камфнера, згідно з яким чимраз більша кількість людей готова відмовитися від суспільних свобод в обмін на свободи індивідуальні. Інакше кажучи, якщо люди мають можливість одержувати гідну заробітну плату, мати пристойні житлові умови, одержувати якісні медичні послуги, подорожувати, насолоджуватись особистим життям, вони мають дедалі менше бажання втручатись у суспільний простір, виявляти політичну активність, обстоювати свободу слова тощо. Отже, ідеться про те, що *особистий простір розширюється, а суспільний, навпаки, має тенденцію до звуження*. Такі трансформації й метаморфози сприяють розвитку споживацької філософії за привнесення у жертву розвиненої суспільної свідомості. На наше переконання, наявні спрощені й однобокі тлумачення щодо взаємозв'язку індивідуального й суспільного, особистих і суспільних інтересів – це лише ідеологічний захід, свідоме чи несвідоме намагання приховати, завуалювати зниження морально-духовного потенціалу соціуму, моральну деградацію дедалі більшої частки населення, девальвацію суспільних цінностей.

Не втратить актуальності, за нашою оцінкою, принаймні на найближчі 15–20 років, застереження З. Баумана щодо непередбачуваності правил гри, які нині існують у сучасному суспільстві. Справді, усі ми є свідками стану, коли більшість суб'єктів соціально-трудова відносин відчувають сумнів щодо існування в новій економіці і суспільстві, яке глобалізується, більш-менш сталих і зрозумілих правил гри. На рубежі двох тисячоліть у зайнятого населення дедалі частіше виникає відчуття "роз'єднання часу", фрагментарності умов життєдіяльності. Старше покоління добре пам'ятає роки своєї молодості, коли професійно-кваліфікаційне зростання здебільшого планувалось на тривалу перспективу, а зобов'язання учасників соціально-трудова відносин були довгостроковими. За сьогоднішніх умов, які

стають не винятком, а правилом, людина перестає відчувати себе господарем і творцем зовнішнього середовища свого існування, натомість зростає відчуття безсилля, бажання бігти від реальності, формується стан глибокої невизначеності і стурбованості. Усе, що оточує людину, змінюється так швидко, що їй стає дедалі важче зберігати цілісність власного світу, складати надійні плани на професійне зростання та особисте життя.

Один із супутніх наслідків прогресуючої індивідуалізації особистості – зростаюча самотність, "атомізація" людини через втрату звичних, традиційних у минулому соціальних зв'язків. Практика сьогодення поповнюється новими виявами самотності, яка компенсується активнішим затягуванням індивідів у віртуальний світ кібертовариства. Живі, безпосередні соціальні контакти дедалі інтенсивніше заміщуються віртуальними. Сутність ще однієї суперечності у цій царині така: індивідуалізація, розвиваючи потенціал особистості, ускладнює, за О. Тоффлером, людські контакти: "...що більше ми індивідуалізуємось, то складніше нам стає обирати собі супутника життя з близькими інтересами, цінностями, звичками або вподобаннями. Друзів теж важко знайти. Кожний стає більш вибагливим у соціальних зв'язках" (Тоффлер, 1990. С. 583).

З розгортанням процесів індивідуалізації утворюється якесь зачароване коло: для того щоб самореалізуватись як особистості, необхідно перебувати в індивідуальному суспільстві, але для того щоб особистістю стати, потрібні ресурси і можливості, які заперечуються новим порядком, що утверджується. Реальність така, що економічно активна людина дедалі більше індивідуалізується, але настільки, що вона стає наднезахищеною, випадаючи з щільної тканини залежності і взаємозалежності, які дотепер існували в суспільстві. Відомий французький соціолог Робер Кастель, констатуючи небажані, інколи незворотні зміни у сфері праці на рубежі двох тисячоліть, зазначає: "Нині ядром соціального питання знову стало існування "непотрібних світу", зайвих людей, і безліч пов'язаних із ними різнорідних ситуацій, для яких характерні нестійкість, невпевненість у завтрашньому дні. Це свідчить про нове зростання масової вразливості ... формування ставлення до праці у тривалій перспективі постає парадоксальним. Знадобилися століття жертв, страждань і примусу – влади закону і порядку, тиску нестатків і голоду, щоб закріпити робітника за його місцем, а потім утримувати його за допомогою цілої гами соціальних "переваг", якими став визначатися статус, що конституціонує соціальну ідентичність. І саме тоді, коли ця "цивілізація праці", здавалося б, остаточно змусила визнати себе у вигляді "гегемонії найманої праці", приміщення дало тріщину, відроджуючи старий страх народу "жити одним днем"" (Кастель, 2009. С. 538).

Один з найвидатніших соціологів сучасності А. Турен пише: "Поширився індивідуалізм. Справа йде до зникнення соціальних норм, заміною яких стають економічні механізми і прагнення до прибутку. На завершення можна стверджувати, що головною проблемою соціологічного аналізу стає вивчення зникнення соціальних суб'єктів, що втратили під собою ґрунт або через волюнтаризм держав, партій чи армій, або через еконо-

мічну політику, що пронизує всі сфери соціального життя, навіть ті, що здаються далекими від економіки і логіки ринку" (Турен, 2004. С. 70).

На думку З.Баумана, суспільство початку XXI століття характеризується, з одного боку, стрімким ускладненням економічних процесів, а з другого – дедалі очевиднішою фрагментованістю життєдіяльності людини. Саме з цим пов'язаний феномен сучасності, коли суспільство все більше набуває ознак антигуманізму, а сучасна людина, за висновками вченого, стає дедалі більше дезорієнтованою, обмеженою і безпорадною. Суспільства, які колись боролися за те, щоб їхній світ став прозорим, невразливим до небезпек і позбавлений сюрпризів, нині дізнаються, що їхні можливості цілком залежать від змінюваних і непередбачуваних таємничих сил. "Події, і перш за все найбільш важливі, виходять з-під контролю... що, у свою чергу, призводить до паралічу політичної волі, до втрати віри в те, що колективними діями можна досягнути чогось суттєвого, а солідарні дії здатні внести рішучі зміни у стан життєвих справ. Наявна ситуація частіше за все розцінюється як належна, як вища необхідність, в яку люди можуть втрутитися лише на шкоду самим собі" (Бауман, 2002. С. 67). На підтвердження цієї тези З. Бауман зазначає: "Можна, звичайно, говорити, що нічого особливо нового в цій ситуації немає, що трудове життя повне невизначеностей з незапам'ятних часів; однак сучасна невизначеність являє собою невизначеність зовсім нового виду... Невизначеність наших днів є потужною *силою, що індивідуалізує*. Вона відокремлює, замість того щоб об'єднувати, і оскільки неможливо стверджувати, хто може вийти вперед у цій ситуації, ідея "спільності інтересів" виявляється дедалі більш туманною і врешті-решт навіть недосяжною. Нинішні побоювання, тривоги й печалі влаштовані так, що терпіти доводиться поодинці. Вони не додаються іншим, не акумулюються в "спільну справу", не мають "природної адреси" (2002. С. 30–31).

Цілком очевидним є зв'язок поширення феномену індивідуалізації зі змінами у сфері безпосереднього докладання праці і передусім із процесами, які обумовлюють масове застосування нестандартних форм зайнятості. З цього приводу З. Бауман зауважує: "В умовах, коли зайнятість стає короткостроковою, втрачає чіткі перспективи (не кажучи вже про гарантованість) і тим самим перетворюється на епізодичну, коли фактично всі правила, що стосуються гри в кар'єрне просування або звільнення, скасовуються або мають тенденцію змінюватися задовго до завершення гри, залишається мало шансів для вкорінення і зміцнення взаємної лояльності і солідарності. На відміну від часів, що характеризуються довгостроковою взаємозалежністю, нині навряд чи існує стимул для серйозного, тим більше критичного інтересу до вивчення домовленостей, які все одно виявляються тимчасовими. Місце роботи сприймається як свого роду кемпінг, де людина зупиняється на кілька ночей і який можна залишити в будь-який момент, якщо не надані обіцяні умови..." (2002. С. 31).

Результати досліджень, що проведені авторами, підтверджують наведені вище висновки З. Баумана та переконують у тому, що чинником, який продовжує дестабілізувати соціально-трудова сферу та обумовлює

поширення "нездорової" індивідуалізації, є зростання масштабів нестандартної зайнятості, яка має здебільшого добровільний, вимушений характер. Останнє пов'язане з дефіцитом робочих місць і відсутністю можливостей працювати на умовах стандартного трудового договору (не обмеженого певним періодом і повною нормою робочого часу). Змушені констатувати, що розширення практики нестандартної зайнятості не є короткостроковою аномалією і політичним чи економічним прорахунком, який легко усунути за допомогою важелів державної економічної політики. Маємо справу з глобальною тенденцією, що має водночас і технологічні, і економічні, і соціальні, і політичні коріння. Зазначимо, що збільшення нестандартної зайнятості охопило практично всі країни світу, у тому числі і економічно розвинені. Так, у країнах – членах ОЕСР нестандартною зайнятістю охоплено за різними оцінками від 20 до 30% працюючих².

Розвиток нестандартних форм зайнятості і нестійкість соціально-трудова відносин – основні причини розвитку явища, що отримало назву "прекаризація". Терміни "прекариат", "прекарії", "прекаризація" (від англ. precarity, фр. precarite – нестійкість, хиткість, нетривкість, неміцність) прийшли на пострадянський простір із зарубіжної літератури і практики. Вперше на прекаризацію як суспільне явище зарубіжні дослідники звернули увагу в 80-х роках минулого століття. "Прекариат" у найбільш загальному трактуванні – це суспільний прошарок, який перебуває в скрутній, нестабільній соціальній ситуації. Відповідно "прекарії" – всі люди, що перебувають у нестабільних трудових відносинах, на які поширюються нестандартні (нестійкі, атипові, тимчасові тощо) форми зайнятості; всі, хто перебиваються від приробітку до приробітку, від однієї соціальної допомоги до іншої. Що ж стосується терміна "прекаризація", то його можна трактувати як поширення багатоманітних форм нестандартної зайнятості і одночасно як суспільне явище, що пов'язане із збільшенням прошарку людей, які відчувають хиткість, ненадійність, нестабільність свого стану, свого соціального буття.

Проблематика прекаризації якщо не повністю, то значною мірою зводиться до відхилень: від стандартних відносин зайнятості; стандартних відносин з приводу трудових доходів; стандартних відносин захищеності від соціальних ризиків; стандартних, законодавчо закріплених трудових прав.

Зарубіжний і вітчизняний досвід переконують у тому, що поширення в сучасних суспільствах феномену прекаризації дедалі більше дестабілізує соціально-трудова сферу, обумовлює десоціалізацію відносин між трудом і капіталом, породжує ерозію культури солідарності, "виштовхує" людину з мережі колективної взаємодії у сфері праці. Реальністю стає і те, що в умовах вимушеної нестандартної зайнятості та перебування у статусі "прекарія" людина втрачає спокій, впевненість у завтрашньому дні, зму-

² Українські реалії у царині нестандартної зайнятості знайшли відображення у цілому раді публікацій авторів, у т. ч. (Колот, 2014. С. 3–6).

шена перебувати здебільш "у собі", у ній часто-густо розвивається спустошеність і невдоволення як матеріальним, так і нематеріальним станом.

Чому феномен індивідуалізації, включаючи автономізацію, персоніфікацію, суверенізацію особистості, *набув інтенсивного розвитку на рубежі двох тисячоліть?* На думку авторів, яка солідаризується з висновками багатьох учених, в основі явища, коли вектор індивідуалізації дістав глобального вияву, перебувають глибокі зміни у форматі, рушійних силах, інституціональних засадах сучасних економіки і суспільства. Зазначені зміни мають двоякий характер. З одного боку, *це глобальні трансформації у суспільному житті, складовими яких є небачена раніше динамічність, мобільність, відкритість до світової інформаційно-комунікаційної експансії, зміни в масовій культурі, нестійкість, швидкозмінність, непередбачуваність наслідків суспільних змін.* "Невизначеність наших днів – потужна сила, що індивідуалізує. Вона відокремлює, замість того щоб об'єднувати" (Бауман, 2002. С. 30–31).

З іншого боку, *дедалі потужнішою силою, що індивідуалізує, стають інформаційно-комунікаційні технології, які змінюють як техніко-технологічні підвалини нової економіки, так і спосіб життя членів суспільства.* Справедливим є твердження Дж. Найсбітта, а саме: "Нові технології, такі як комп'ютери, стільникові телефони, факси, утверджують триумф індивідуального над колективним" (Найсбітт, 2000. С. 461).

Справді, сьогодні егоїстичний індивідуалізм, егоцентризм розвиваються під впливом не тільки "ринковізації" суспільних відносин, а й інформатизації, яка також є потужною силою, що індивідуалізує. "Нові інформаційні технології можуть зробити людей украй егоцентричними... Споживач інформації, дедалі більше захоплений самим собою, ...починає розуміти, що йому байдуже до інших людей – на них йому просто не вистачає часу" (Корниш, 2000. С. 203–204).

"Сучасний рівень техніки та технологій, – зазначають українські вчені О.Давидов і Г.Задорожний, – не просто створює умови, а певним чином уже змушує людину перетворюватись у постлюдину ("після-людину"), непомітно для неї самої втягуючи її у віртуальний штучно-створений світ комп'ютерно-інформаційних ігор. Цей *новосвіт* починає собою дедалі більше замінювати ту первинну реальність, де людина залишається людиною зі своїми почуттями, турботами, людськими цінностями, мріями, совістю та відповідальністю" (Задорожний, Давидова, 2013. С. 3).

Ціну, яку сучасні суспільства сплачують за наявний формат глобального ринку та за зростаючу індивідуалізацію, багато представників соціуму вважають безпідставно завищеною. З цього приводу Бауман застерігає: "Невизначеність, коливання, *брак контролю над подіями* – все це породжує тривогу. Ця тривога і являє собою ту ціну, яку доводиться платити за нові особисті свободи й нову відповідальність. Яке б задоволення не приносили ці свободи в інших аспектах, багато людей вважають таку ціну занадто високою... Вони з задоволенням віддали б перевагу світу менш складному й тим самим такому, що менше лякає; світу, де варіанти дій

простіші; винагороди за правильні рішення неминучі, а ознаки вдалого вибору зрозумілі й безпомилкові. Світ, де кожний знає, що необхідно робити, аби бути правим. Світ, який не сповнений таємниць і очікувань" (Бауман, 2002. С. 110).

Нескінченне протиборство різних наукових течій щодо визнання, пояснення природи та співвідношення індивідуальних і групових, суспільних інтересів, пошук подолання асиметрій у системі "індивідуалізм – холізм" продовжується. "У останній чверті ХХ століття в "основному руслі" економічної думки знову бере гору і поки що не хоче поступитися його яскраво виражена індивідуалістична парадигма, яка відтіснила суспільний інтерес, або державу, на узбіччя соціального устрою. При цьому ідеологічність зазначеної парадигми у вигляді неокласичної догматики більш ніж очевидна, про що свідчить страшенна розбіжність між соціально-економічною реальністю і її домінуючим теоретичним відображенням" (Гринберг, 2013. С. 34).

Отже, для сучасного світу економіки, світу праці характерним є тренд наступу індивідуалізму. Тому особливої гостроти набувають питання: *якими є і надалі будуть переваги і водночас труднощі, ризики для людини праці, котра перебуває в статусі індивідуалізованої особистості? як примирити, узгодити нові можливості і ризики, коли економічно активна людина виключається з колективного життя? що сьогодні означає "бути захищеним", коли набирає обертів процес "подолання найманої праці" та розвивається суспільство "масового індивідуалізму"?*

Метаморфози зі статусом людини праці, які інтенсифікувалися в останні два-три десятиліття та відбуваються далі, можна інтерпретувати як одночасний рух і суперечливе поєднання, взаємодію *двох форм індивідуалізації*. Одну з них можна розглядати як "позитивний" індивідуалізм, який пов'язаний зі зростанням самостійності, незалежності, можливістю більшої самореалізації особистості. Другий, "негативний", індивідуалізм пов'язаний з утратою зв'язків з колективом, на які ще вчора людина покладала надії, із браком підтримки з боку колективу чи іншого інституту та з виявом цілої низки інших негативних наслідків. Так, Робер Кастель з цього приводу зазначає: "Негативним" такий індивідуалізм є тому, що він визначається в термінах нестачі: браку поваги, безпеки, гарантування благ, стійких зв'язків..." (Кастель, 2009. С. 543).

"Негативний", надмірний індивідуалізм – це одна з аномалій сучасного життя, на що звертає увагу немало авторитетних дослідників. Ці ж дослідники акцентують увагу на тому, що особисте і суспільне, свобода і соціалізація не є абсолютними явищами, вони потребують узгодженого, діалектичного розвитку.

Антуан де Сент-Екзюпері наголошував на тому, що є лише одна справжня цінність – це зв'язок людини з людиною, і що ми лише тоді вільно дишаємо, коли пов'язані з нашими братами загальною метою, яка поза нами. Наведемо й вислів з цього приводу Еріка Фромма, у якому зазначається, що людина дійсно дедалі більше відчуває себе самотньою, ізольованою від оточуючого світу, і водночас вона не може і не хоче миритися з самотністю, а її

щастя залежить від солідарності з іншими особами, від почуття співпричетності минулого й майбутнього поколінь (Фромм, 2004. С. 57).

"Негативний" індивідуалізм, про який ідеться, тісно пов'язаний з явищем, що має емну назву "криза ідентичності". Остання, як свідчить практика сьогодення, може поглиблюватися під впливом багатопланових та різновекторних проявів феномену сучасності, яким є "негативний індивідуалізм". Фахівці, які досліджують проблематику ідентичності, пов'язують останню з суб'єктивним відчуттям "гострого дискомфорту" (Еріксон, 1996. С. 25), "дифузії" особистості, поведінковими і характерологічними розладами, невідчуттям або відмовою від власної ролі у суспільному житті. Як зазначає Е.Кормочі, "нині мільярди людей на Землі живуть з відчуттям того, що, незважаючи на дароване глобалізацією підвищення комфорту життя, історичний ґрунт йде із-під ніг. Звідси – пошук втрачених коренів, загострена увага до своєї ідентичності, прагнення зберегти її ..." (Дубровский, Климова, 2014. С. 90–91). Справді, під впливом процесів, що є предметом цього дослідження, трансформуються не лише економічні, а й соціальні, політичні, інші відносини, що пов'язані з життєдіяльністю людини. "Негативна" індивідуалізація трансформує, у чому пересвідчує світовий досвід, світогляд людей, а для багатьох реальністю є поява ідеологічних та культурних конфліктів, зростання психологічної напруги та невдоволення соціокультурного характеру. "Скоріше всього, головний наслідок глобалізації полягає у переході до нового типу суспільства постмодерну, заміні традиційних, усталених зв'язків між людьми на безособистісні, функціональні відносини, і це неминуче призводить до розпаду дотеперішніх соціальних і духовних цінностей. Відбувається розпад колективних і особистих зв'язків, загальнозначущих цінностей" (Бороноева, 2009. С. 4). Є вагомими підстави для висновку, що чимало людських пороків насправді є проявом кризи ідентичності і серед них: апатії, депресивний стан, асоціальні залежності, безпорадність, намагання сховатися від реальності, комунікативна та емоційна неспроможність, прояви жорстокості, агресивної поведінки; нігілізм тощо.

Один із найвідоміших філософів сучасності з приводу кризи ідентичності зазначає: "Мільйони індивідів напружено шукають свою ідентичність або якусь магічну терапію, що полегшує возз'єднати їхні особистості, задля перемоги хаосу, внутрішньої ентропії, формування власного порядку" (Toffler, 1980. Р. 366).

Індивідуалізацію особистості як суспільне явище, іманентними ознаками якого є суверенізація, автономізація та розширення свободи людини, маємо неодмінно розглядати у контексті взаємозв'язку та взаємообумовленості індивідуального та колективного. Цілком виправданою є точка зору, згідно з якою існує два головних начала суспільного життя – індивідуалізм та колективізм, між якими має місце конкуренція, суперництво, боротьба, співіснування, які визначають змістові характеристики життєдіяльності населення, і передусім, економічно активного. "Між цими двома полюсами, – справедливо зауважує А. Івін, – рухається людська історія,

яка демонструє від епохи до епохи нові форми колективізму й індивідуалізму... Якщо б у майбутньому один із цих типів суспільства був повністю витіснений іншим, то це означало б у цілковитому розумінні кінець історії" (Ивин, 1997. С. 3).

Слід зауважити, що серед науковців існують різні погляди на походження та співвідношення колективізму та індивідуалізму. Так, згідно з однією з точок зору, індивідуалізм та колективізм з'являються в історії циклічно, тобто за принципом маятника – якщо останній перебуває з одного боку амплітуди, то історія переживає період індивідуалізму, а якщо з другого – то колективізму. Втім більш обґрунтованим і таким, що підтверджується практикою, є твердження, згідно з яким індивідуалізм і колективізм не є різними фазами-хвилями історії, а різними організаційно-економічними формами певної соціальної реальності, які одночасно уживаються, а співвідношення між ними визначається конкретними історичними та соціально-економічними умовами, у яких відбувається суспільний розвиток. Отже, реальність сучасного суспільного буття є такою, що чистого індивідуалізму, як і чистого колективізму, не буває. Принципово важливим є те, як співвідносяться означені вище форми суспільного життя, чи досягається симетрія у їх поєднанні, чи не є перешкодою сталому розвитку превалювання однієї з цих форм. Не можемо погодитися з висновком, що "перехід від колективізму до індивідуалізму, який фіксується нині багатьма дослідниками, свідчить про певний історичний розвиток (і розвинутість) усієї системи суспільних відносин між людьми. Його можна розглядати навіть як певну міру суспільного розвитку, одну із форм виразу соціального прогресу" (Гречко, Курмелева, 2009. С. 169).

Вважаємо, що такий висновок надто спрощений і далекий від об'єктивних реалій сьогодення. Існуючий рівень індивідуалізації особистості, який постійно відтворюється у досягнутих, а то й більших масштабах, має ужитися з потребою соціалізації індивіда, вирішенням різноманітних завдань його розвитку посередньо колективної взаємодії, налагодження соціальних відносин на всіх рівнях ієрархічної структури суспільства. "Плідний аналіз людської діяльності, – зазначає М. Грановеттер, – потребує, щоб ми уникали атомізації, що постає у теоретичних крайнощах пере- і недосоціалізованих поглядів. Актори не діють і не ухвалюють рішень поза соціального контексту, подібно розрізненим атомам вони не підпорядковуються рабським приписам... Замість цього їхні спроби цілеспрямованого дійства укорінені в конкретних системах триваючих соціальних відносин" (Радаєв, Юдин, 2014. С. 352–353).

Нові імпульси стійкої соціальної динаміки ми пов'язуємо з плюралізмом форм соціальності, розвитком начал колективізму й індивідуалізму не за рахунок одного з них, а на засадах оптимальності, узгодження індивідуальних та колективних інтересів, розвитку можливостей на основі прирощення та використання потенціалу й колективізму, й індивідуалізму.

Розвиток "негативного" індивідуалізму продовжує здійснюватися під проводом ліберальних теорій, які еволюціонують, проте вкрай суперечливо. Лібералізм як теоретична, ідеологічна течія виник свого часу задля

подолання однієї з глобальних крайнощів – примату суспільного над індивідуальним. У ході еволюції цієї теорії та реалізації її на практиці з'явилася інша крайність – гіпертрофований, неприродний примат індивідуального над колективним, суспільним.

Складається таке враження, що людство і на початку XXI століття має проблеми з опануванням істин, на яких наголошували ще філософи античності. Так, Арістотель підкреслював, що позитивною якістю будь-якої діяльності є певного роду середина, і добродійність має прагнути до середнього (Арістотель, 1998. С. 168). У роботах філософів античності знаходимо застереження, що у діях людини надлишок стає помилкою, а недолік – наслідок недоопрацювання. Звідси випливає, що середина – оптимальний стан вчинків, які здійснює людина. Мужність, – зазначав Арістотель, – є серединою між страхом і відвагою. Доречно звернутися і до наступного висновку Арістотеля: "Отже, добродійність – зумисне (свідомо) набута якість душі, що перебуває в суб'єктивній середині і визначається розумом, і при цьому визначається так, як її визначила б розсудлива людина, середина двох бід – надлишку і браку" (1998. С. 179). Ще раз наголошуємо на тому, що лібералізм, який виник як ідеологічне підґрунтя подолання безумовного примату суспільного над індивідуальним, суспільного життя над життям індивідуальним, в процесі свого розвитку набув крайнощів, його сучасний тренд тяжіє до руйнування діалектичного, природного взаємозв'язку особистого і суспільного, індивідуального і колективного. Цілком очевидно, що "позитивний", "розумний" індивідуалізм, який упродовж тривалого періоду був могутнім чинником суспільного розвитку, в процесі своєї еволюції трансформувався у свою протилежність та стає однією з причин нестійкого розвитку.

Отже, еволюція соціальних зрушень, які є об'єктом цього аналізу, йшла від тотального підпорядкування індивіда роду, групі, корпорації, державі – до його відособлення, автономізації. Втім, усьому є межа, перехід за яку руйнує систему органічних взаємодій. Змушені констатувати, що за діючого в сучасному суспільстві формату індивідуалізації, автономізації особистостей спостерігаємо масове відчуження, спустошеність, самотність, покинутість, байдужість. Останнє не може не пригнічувати, не руйнувати людську природу, до того ж не менше, ніж зовнішні примуси, що мали місце у попередніх епохах. Крайній егоїзм, десолідарність, деградація колективних цінностей стають загрозою стійкому розвитку людини і суспільства.

Гіпертрофована орієнтація на індивідуальні потреби, нехтування колективного, суспільного інтересу перетворює людину у того суб'єкта, якого видатний філософ XX століття Г. Маркузе, презирливо називає "одномірною людиною".

Історія вже не раз доводила, що крайні позиції, односторонні парадигми, штучні конструкції, за яких існує примат одного над іншим, деформують соціальну архітектуру та суспільний устрій. Діалектичне розуміння зв'язку між індивідом і суспільством має сповідувати, передбачати, припускати їхню взаємодію та взаємовплив. Людина стає власне людиною

лише в суспільстві, яке є особливим видом зв'язків між людьми. Людина живе в суспільстві, але й суспільство живе в людині; вона є водночас і продуктом, і творцем суспільства.

Чи не основне запитання, яке виникає у зв'язку з викладеним вище, полягає у такому: реально чи нереально задіяти такі ментальні схеми та форми соціальної організації, такі управлінські технології, які б забезпечили у реальній дійсності поєднання, узгодження індивідуалізму і колективізму; автономізації і солідарності; індивідуальних і суспільних інтересів. Іншими словами, чи реально подолати "негативний", "нездоровий" індивідуалізм.

Впевнені, що за умов використання наукового знання, подолання стереотипів економічного мислення, крайніх та односторонніх підходів, проблема оптимізації індивідуального й колективного, індивідуальних й суспільних інтересів може бути вирішена.

Висновок

Сучасний індивідуалізм дедалі більше поєднує незалежність, самостійність, розширення можливостей самореалізації із браком стабільності, передбачуваності, стійкості стану членів соціуму, які належать здебільшого самі собі, є нічийми людьми, мають обмежені можливості включатися у певний трудовий колектив. Це дає підстави стверджувати, що одним із ключових трендів сучасного світу праці є розвиток процесу десоціалізації, зниження масштабів залучення економічно активного населення до колективної взаємодії, поширення соціальної роз'єднаності. Тому нагальне завдання, що постало перед кожною свідомою людиною, а особливо науковцем, – розпізнати, усвідомити глибину викликів сучасності, оцінити свій потенціал і можливості дати відповідь на них з тим, щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для стійкого розвитку.

Здійснювати успішні реформи, модернізувати економіку, досягати відчутних результатів у людському розвитку можливо лише на основі суспільного консенсусу. Останній може статися за реального прагнення узгодити, оптимізувати інтереси різних соціальних сил. Водночас вкрай необхідно розвивати та максимально задіяти потенціал інтелектуальних, соціальних, морально-духовних ресурсів суспільства.

Непродуктивним, невиправданим є намагання представників окремих економічних шкіл протиставити особисте і суспільне, індивідуалізм і прагнення до колективних дій, економічне і позаекономічне тощо. Таке протиставлення є здебільшого штучним і таким, що не підтверджується практикою сьогодення. Слід дослухатися до висновків Нобелівських лауреатів (2009 р.), які переконливо довели, що довіра, прагнення до співробітництва, альтруїзм, схильність до колективних дій, керування спільним – такі ж критично важливі якості людей і рушійні сили прогресу, як індивідуалізм і егоїзм (Ostrom, 2000. Р.137–158; Williamson, 2000. Р. 595–613). Доречно послатися й на новітні психологічні теорії, які стверджують, що первинною мотивацією у житті людини є долученість до соціуму – зростання та розвиток у тісному зв'язку з іншими людьми.

Виправданою, вкрай продуктивною може стати ідея, згідно з якою протилежність між індивідуалізмом і колективізмом, індивідом і суспільством, свободою й соціалізацією, індивідуалізацією й соціальною захищеністю, свободою і безпекою людини можна подолати, але не за усунення того чи іншого елемента, або приниження значення чи ігнорування потреби його розвитку. Для того щоб змінювати оточуючий світ на краще, необхідно навчитися думати і діяти інакше. Людина як біологічна, соціальна, духовна данність, зі своїми індивідуальними інтересами не є антиподом суспільства і апіорі не загрожує йому. Так само і намагання посилювати роль суспільних цінностей колективної солідарності та сприяти колективній захищеності, соціальній безпеці апіорі не ущемляє індивідуальну свободу, не загрожує реалізації індивідуальних інтересів. В ідеалі не повинно бути й "берлінської стіни" між свободою особистості і її соціалізацією. Соціалізація не заперечує повноцінне приватне життя і не є беззастережним утиском особистості суспільством. Філософія людського буття є такою, що знаходячись у суспільстві, людина не може бути повністю вільною від нього. Суспільство може і повинне висувати перед людиною певні умови і норми життєдіяльності і водночас надати можливість для більш повної самореалізації. Останню (соціалізацію) ми розглядаємо як процес прищеплення, культивування у людині якостей, норм поведінки, цінностей, які дозволяють їй взаємодіяти з іншими людьми та інститутами в процесі життєдіяльності. Індивіда можна вважати соціалізованим, якщо він володіє властивостями, здатностями, які необхідні йому для діяльності у різних сферах суспільного життя, діяльності, що виходить за межі його суто особистих інтересів.

Таким чином, соціалізація передбачає адаптацію людини до норм колективного життя. Вона не лише полегшує інтеграцію індивіда в суспільство, а й висуває певні обмеження, які мають завадити поширенню антисоціальних, егоїстичних дій. Нормальна, виважена соціалізація, що здійснюється без фанатизму, без надмірного старання, природнім чином супроводжується утвердженням свободи людини. І лише крайні, неприродні форми соціалізації заперечують, пригнічують свободу людини, її індивідуалізацію.

Змушені констатувати, що за діючого в сучасному суспільстві формату індивідуалізації, автономізації особистостей спостерігаємо масове відчуження, спустошеність, самотність, покинутість, байдужість. Останнє не може не пригнічувати, не розрушити людську природу, до того ж не менше, аніж зовнішні примуси, що мали місце у попередніх епохах. Крайній егоїзм, десолідарність, деградація колективних цінностей стають загрозою сталому розвитку людини і суспільства.

На наше переконання, як у свідомості людей, так і на практиці має утвердитися інше сприйняття залежностей у системі "свобода – соціалізація", "індивідуалізм – колективізм", "свобода – безпека індивіда", "особисте – суспільне". Наукова думка, яка все ще схиляється до крайнощів, має зосередитися на пошуку інших, синтезованих шляхів розвитку. Маємо відмовитись від крайнощів, подолати дилеми типу "або-або". Теоретич-

ний, методологічний "екстремізм", який обумовив масове розмежування, дистанціювання різних світоглядних течій з протилежними, непримиримими установками має відійти у минуле. Можна передбачити, що включення протилежних явищ і процесів у сучасні, більш ємні, комплексні ментальні схеми дасть можливість опрацювати суспільно значимі проекти, що здатні забезпечити стійкий розвиток.

Література

- Baudoin I. (1999) *Introducere on sociologia politică* – Timișoara Editura Amacord.
- Ostrom E. (2000) Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 14, no. 3, pp. 137–158.
- Toffler, A. (1980) *The Third Wave*. N.Y.: William Morrow.
- Williamson O. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, vol.38, no. 3, pp. 595-613.
- Аристотель (1998) *Этика (К Никомаху)*. Минск: Философская мысль.
- Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Леоненко П.М., Нестеренко А.П. (2004) *Історія економічних учень: навч. посіб.* К: Знання.
- Бауман З. (2002) *Индивидуализированное общество*. М.: Логос.
- Бердяев Н. (1990) *Смысл истории*. М.: Мысль.
- Блауг М. (2004) *Методология экономической науки*. М.: НП "Журнал Вопросы экономики".
- Бороноева, Н.А. (2009) *Человек в мире глобальных изменений*. Красноярск: Литература-принт.
- Гречко П.К., Курмелевой Е.М. (2009) *Социальное: истоки, структурные профили, современные вызовы*. М.:РОССПЭН.
- Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. (2013) *Индивидуализм & Государство: экономическая дилемма*. М.: Весь Мир.
- Дилигенский Г. (1990) // *Вопросы философии*. № 12.
- Дубровский Д.И., Климовой С.М. (2014) *Глобальное будущее 2045: Антропологический кризис. Конвергентные технологии. Трансгуманистические проекты: Материалы Первой Всероссийской конференции, Белгород, 11–12 апреля 2013 г.* М.: "Канон+" РООИ "Реабилитация". С. 90–91.
- Дюмон Л. (1997) *Эссе об индивидуализме*. Дубна: ИЦ "Феникс".
- Задорожний Г.В., Давидова І. (2013) *Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки*. Монографія молодих вчених. Харків: Точка.
- Ивин А.А. (1997) *Введение в философию истории*. М.
- Кастель Р. (2009) *Метаморфозы социального вопроса. Хроника наемного труда* [пер. с фр. ; общ. ред. пер. Н. А. Шматко]. СПб: Алетейя.
- Кинг А., Шнайдер Б. (1991) *Первая глобальная революция*. М.: Прогресс-Пангея. С. 300–301.
- Колот А. (2014) *Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации* // *Ринок праці та зайнятість населення*. №2 (39). С. 3–6.
- Корниш Э. (2000) *Кибербудущее* // *Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи*. М. С. 203–204.
- Найсбитт Дж. (2000) *Мегатренды на перспективу до 2000 года* // *Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи*. М.
- Проценко О., Лісовий В. (2009) *Лібералізм: Антологія – 2-е вид.* К.: ВД "Простір", Смолоскип.
- Радаев В. В., Юдин Г. Б. (2014) *Классика новой экономической социологии*. Нац. иссл. ун-т "Высшая школа экономики". М.: Изд. дом. Высшей школы экономики. С. 352–353.
- Тоффлер Э. (1990) *Третья волна*. М.
- Тоффлер Э. (1997) *Футурошок*. СПб.
- Турен А. (2004) *Социология без общества* // *Социс.* – № 7.

Фромм Э. (2004) Бегство от свободы. Человек для себя. Минск.
Хайек Ф. (1992) Дорога к рабству. М.: Экономика.
Эрикссон Э. (1996) Идентичность: юность и кризис. М.: Прогресс.

GLOBAL TRANSFORMATIONS OF AN INDIVIDUALIZED SOCIETY: EXPANDED OPPORTUNITIES AND NEW CHALLENGES

Anatolii Kolot, Oksana Kravchuk

Authors' affiliation: Anatolii Kolot, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Personnel Management and Labor Economics, Director, Institute of Industrial Relations, Vice Rector in Charge of Research and Academic Affairs, Kyiv Vadym Hetman National Economic University. E-mail: kolot@kneu.kiev.ua.

Oksana Kravchuk, PhD in Economics, Assistant Professor, Department of Personnel Management and Labor Economics, Kyiv Vadym Hetman National Economic University.
E-mail: kravchuk_ok@yahoo.com.

In this work, we have studied the theoretical aspects of nature, and the effects of the formation and development of two phenomena of our time – individualization of personality and formation of individualized societies. The study evidences that social life in the context of individualization has, on the one hand, multiple opportunities for self-actualization and individual's prioritization and, on the other hand, contradictions, and unexpected consequences and asymmetries that surround 'individuals'. The opposite side of the individualization trend includes lack of stability, predictability, sustainability of society members, weaker involvement of economically active population in group interaction, as well as erosion of cultural solidarity, and 'atomization' of people due to the loss of usual and traditional social relations. The authors propose a way to overcome the 'negative' false individualism.

There might be much sense in the idea that the opposition between individualism and collectivism, an individual and society, freedom and socialization can be overcome, but neither by removing certain elements nor by underrating certain values nor by ignoring the need for their development. The inclusion of opposing phenomena and processes in today's more comprehensive and complex mental schemes helps us deploy efficient and socially relevant projects for sustainable economic and social development.

Key words: individualization of personality, individualized society, freedom of personality, socialization, 'negative' individualism.

JEL: M140.